

NİKSAR-TOKAT-GÜMENEK VE
KAYSERİ-PALAS'TA ÜÇ KİTABE

Mehmet Çayırdağ

I. Niksar'da Süleyman Şah kitabesi

Anadolu Selçuklu sultanlarından II. Süleyman Şah'a ait, daha önce Niksar Kalesi üzerinde iken şimdi orada, kaleden düşmüş olarak Melik Gazi Türbesinde bulunan kitabe bugüne kadar okunmuş ve tarih olarak farklı şekillerde yayınlanmıştır. Kitabeyi ilk defa İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), 1927 de kale üzerinde görerek ve yüksekte olduğu için pek iyi okuyamadığını belirterek aşağıdaki şekilde tesbit etmiştir¹ :

عمل جمال الدين
امر هذه العمارة المبارك ...
القاهر ركن الدولة و الدين
ابو المظفر سليمان بن قلع ار
سلان عز نصره تاريخ محرم سنة اربع تسعتن و خمس مائه

1935 yılında Paul Wittek, kitabenin yukarıda geçen neşrinde, tarihî hâdiselere göre senenin birler hânesinin iyi okunamamış olduğunu, اربع nin اثنين olması gerektiğini, kitabede sultan lakabı olan «ed-dünya ve'd-din» yerine melik lakabı olan «eddevlete ve'd-din» yazılı olmasından Niksar'ın Süleyman Şah tarafından melik-

1 İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Kitabeler I, İst. 1927 H. 1345), s. 64, 65.

ken alınmış olması gerektiğini, fakat kitabe dikkatli bir tetkikten geçirilmeden katkı bir netice elde edilmeyeceğini ifade etmiştir².

Aynı kitabeyi Tanju Cantay 1981 yılında bazı okunuş farkları ve tarihindeki değişikliklerle tekrar yayınlamıştır³. O'na göre de :

عمل جمال الدين
امر هذه العمارة الملك
القاهر ركن الدولة والدين
ابو المظفر سليمان شاه بن قلع ار
سلان عز نصره تريخ ذى الحجه سنه اربع و سبون

olmuş, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya nazaran tarih yirmi yıl önceye, 594 yılı Muharrem ayından, (5)74 yılı Zilhicce ayına inmiştir.

Niksar'a 1987 yılı başında giderek, yine Melik Gazi Türbesi içerisinde bulunan 60x60 cm ebadında koyu esmer renkte taş üzerine, araları çizgilerle ayrılmış beş satır olarak sülüsle yazılmış aynı kitabe tarafımızdan da aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir :

عمل جمال ادين — يونس بن قره مر
امر هذه العمارة الملك
القاهر ركن الدولة و الدين
ابو المظفر سليمان شاه بن قلع ار
سلان عز نصره بتا ريخ منتصف ذى الحجه سنه اربع و دو

2 Paul Wittek, Bizanslılardan Türklere geçen yer adları, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I-1969, Çev. M. Eren, Ank, 1970, s: 203, No. 19. Makalenin esası Byzantion X, 1935'te yayınlanmıştır.

3 Tanju Cantay, Niksar Kırkızlar Kümbeti, Sanat Tarihi Yılığ, IX-X, İst. 1981, s. 84, 85. Bu ve aşağıdaki kitabenin resimlerini gönderen Dr. Tanju Cantay'a teşekkür ederim.

Kitabenin bu hali ile şöylece tercümesi yapılabilir : «Yapan Kara... (?) oğlu Cemaleddin Yunus. Bu yapı(nın) yapılmasını Kılıç Arslan oğlu, kahredici melik, devlet ve dinin rüknü, muzaffer Süleyman Şah 94 senesinin Zilhicce ayının ortasında emretti». 94 senesinin 594 senesi olacağı açıktır ve bu senenin Zilhicce ayının ortası Milâdi olarak 1198 yılının Ekim ayının ortasına tekbül etmektedir. Burada onlar hânesi olan doksan sayısı, kitabede yer darlığı sebebi ile divanı , rumuzu ile yazılmıştır.

Kitabede ismi geçen Kılıç Arslan oğlu Süleyman Şah bilindiği üzere Anadolu Selçuklu sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah'tır. II. Kılıç Arslan büyük bir ihtimalle 1186 yılında memleketi İl oğlu arasında taksim edip onları vâli-yarı müstakil hükümdar olarak ülkenin çeşitli bölgelerine tayin etmesi esnasında ikinci büyük oğlu Süleyman Şah'a Tokat, Nasıreddin Berkyaruk Şah'a da Niksar ve Koyluhisar düşmüştür⁴. Kardeşler gittikleri yerlerde müstakil hükümdar gibi hareket ederek para bastırıyorlar, yaptırdıkları binalara adlarına kitabeler yazdırıyorlar, komşu yabancı ülkelerle savaş veya barış yapabiliyorlardı. Ancak sultan unvanını değil melik unvanını kullanıyorlar, yazılarda da isimlerini buna uygun olarak geçiriyorlardı.

Kılıç Arslan bu taksimle birlikte küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliht olarak tayin etmesi üzerine buna en büyük oğlu, Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah itiraz etmiş ve başşehir, Konya üzerine yürüyerek burayı almışsa da daha sonra Kılıç Arslan'la Keyhüsrev şehri tekrar geri almıştır. Kılıç Arslan kendisine karşı gelen büyük ve Kayseri Meliki olan diğer oğlu Nureddin Mahmud Sultanşah'la, küçük oğlu ile birlikte yaptığı mücadeleler esnasında çok yaşlı olarak 1192 de vefat edince Konya'da tahta I. Gıyaseddin Keyhüsrev çıkmıştır. Bu arada Melikşah H. 593, M. 1196 yılında Kayseri Meliki kardeşi Nureddin Sultan-

4 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1971, s. 217. İlginin Teke Köyü Mescidinin 576 tarihli kitabesinde hem Kılıç Arslan'ın ve hem de Keyhüsrev'in, sultan ve veliht olarak isimlerinin geçtiği belirtilerek bu taksimin bahsi geçen yılda veya daha önce yapıldığı ileri sürülmüştür, bakınız, İbrahim Artuk, Abbasi, Selçuk, Artuk, ve Burcu Memluklarına ait nâdir sikkelerden birkaçı, V. Türk Tarih Kurumu Tebliğleri, s. 219, 220. kitabedeki tarih kesinse Keyhüsrev'in veliht olarak tayini belki de taksimden önce vukuu bulmuştur.

şah'ı ortadan kaldırıp burayı kendisine bağhyarak Kayseri'de 593 tarihli sikkelerini kaldırmıştır⁵.

Melikşah'ın Kayseri'yi aldığı yıl ölmesi üzerine yine aynı yıl bir küçük kardeşi Süleyman Şah, Tokat, Kayseri, Aksaray yolu ile Konya üzerinde yürüyüp kardeşi Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den başşehri alarak saltanatı ele geçirmiştir. Böylece Keyhüsrev'in birinci saltanatı dört yıl sürdükten sonra sona ermiş ve oğulları ile birlikte, ağabeyi'nin müsadesi ile Bizans'a sığınmıştır. Keyhüsrev'in 592 ve ifade edildiğine göre 593 yıllarında Konya'da, Süleyman Şah'ın da 593 yılında Konya ve Aksaray'da basılmış sikkeleri bulunmaktadır⁶. Böylece saltanat değişikliğinin 593, 1196 yılında yapıldığı kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Süleyman Şah sultan olur olmaz diğer kardeşleri Nasreddin Berkıyaruşah'tan Niksar ve Koyluhisar'ı, Nizameddin Argunşah'tan Amasya'yı almıştır⁷. Niksar'ın alınışının, bahis konumuz kitabeye göre 594, 1197 yılı içinde vukuu bulmuş olduğu anlaşılıyor.

Kitabede herhangi bir yapı (imaret) kelimesinden başka bir isim geçmemesine rağmen Uzunçarşılı bunu kale üzerinde gördüğünü ifade etmesinden, imaret kelimesinden kalenin katedildiği anlaşılmaktadır. Süleyman Şah herhalde Niksar'ı alır almaz eski kaleyi onarmış ve bazı ilaveler yaptırmıştır. Kitabede dikkat çekici bir husus ta kitabenin, Süleyman Şah'ın sultan olmasından bir yıl sonra yazılmış olmasına rağmen burada sultanlık unvanları ile değilde meliklik unvanları ile anılmış olmasıdır. Süleyman Şah, Tokat ve civarına tayini ile birlikte diğer kardeşleri gibi melik

5 Osman Ferit Sağlam, Şimdiye kadar bilinmeyen İslâmi iki madalya ve birkaç sikke, V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, s. 203, 204; İbrahim Artuk, Orta ve yeni çağa ait sikke ve nişanlar, VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, s. 243-245.

6 İsmail Gâlib, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye, İst. 1309, s. 9, No. 6; Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kâdime-i İslâmiye Kataloğu, Kısım-ı râbi, İst. 1321, No. 154-156; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdaki İslâmî Sikkeler Kataloğu, İst. 1971, C. I, s. 354, 355, No. 1074-1076. I. Keyhüsrev'in 593 yılında Konya'da basılmış bir sikkelerinin de görüldüğünü Halil Edhem kaydetmiştir, bakınız Kayseri Şehri, yayınlayan Kemal Göde, Ank. 1982, s. 39, No. 19.

7 Tûran, a.e., s. 247; Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Yıldız Moran, İst. 1979, s. 125.

unvanını almış ve bastırıldığı paralarda bu unvanı yazdırmıştır. Bir yüzünde süvari tasviri olan bu devirde bastırıldığı bakır paralarının diğer yüzünde

الملك القاهر
سليما نشاه
بن قليج ارسلان

yazılıdır. Niksar kitabesinde, bu tarihte sultan olduğu halde melik unvanı ile ve yine Rükneddin ismi de, devrinin âdeti gereğince sultanlar için yazıldığı şekli ile «Rükn'ed-dünya ve'd-din» olarak değil de melikler, hükümdar ailesinden olanlar ve yüksek devlet adamları için kullanılan «ed-devlete ve'd-din» şeklinde yazılmıştır. Halbuki Sultanın bu dönem paralarında ve kitabelerinde sultanlık unvanları yazılmıştır⁸. Öyle anlaşılıyorki Niksar kitabesindeki hatayı, onun bu civardaki meliklik dönemine alışık devlet adamları yapmıştır. Bu şekilde değişik bir istisnai durum da Kardeşi Kayseri Meliki Sultanşah'ın Kayseri'de veziri Hoca Hasan'ın yaptırmış olduğu medrese kitabesinde bulunmaktadır. Orada da Sultanşah melik olduğu halde «ed-devlete ve'd-din» şeklinde değil de sultan gibi «Nure'd-dünya ve'd-din» şeklinde anılmıştır⁹. Onun bu şekilde yazdırmasının sebebi de yukarıda belirtildiği gibi babası ile arasının açık olmasından ve onu tanımamasından dolayı olsa gerektir. Nitekim kitabede babasının adı hiç anılmamıştır.

Süleyman Şah'a zamanın Abbâsi Halifesi Nasır Lidinullah'ın vermiş olduğu ifade edilen «Kahir» unvanını melikliği zamanında da kullandığına göre, Halife Ona, bu ünvanı daha melikliği sırasında Bizans'la mücadele ederek ülkeyi Karadeniz kıyılarına kadar genişletmesi üzerine vermiştir denilebilir.

8 Edhem, a.e., s. 43, No. 31.

9 Tûran, a.e., s. 219.

10 Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bazı kitâbe ve mezartaşları, Tarih Dergisi, XXXIV, İstanbul Edebiyat Fakültesi 1984, s. 501-503.

11 Edhem, Kayseriye Şehri, İst. 1334, s. 1.

Kalenin mimarı Cemaleddin Yunus'un da ismi yazılı olan kitabede, Süleyman Şah ismi, ayrı ve «Süleyman» elifsiz olarak yazılmıştır. Onun «Süleymanşah» olarak birleşik yazılmış para ve kitabeleri bulunmaktadır.

II. Tokat-Gümenek'te Gazan Hanın ismi geçen türbe kitabesi :

Tokat Gümenek'te bir türbeye ait iken, buradan Tokat Müzesine getirilen 60x60 cm ebadında mermer üzerine mükemmel süsle yazılmış, en üstteki «Gazan Han» ismi dahil beş satırlık kitabede :

غازان خان

امر بعمارة هذه التربة المرحوم المغفور قطب العارفين ولي الله سلطان
محمود نور الله ضريحه في ايام الدولة السلطان الشرق والغرب
خاقان اعظم يا دشاه معظم ملجه و ملاز بني ادم حلد الله سلطانه
العبد الضعيف الراجي المحتاج الى رحمت ربه حواجه ناصر بن
عبد الله حير الله عاقبة في التاريخ غره سبع ما ئه

Yazılıdır. Buna göre kitabenin tercümesi şöyle olacaktır : «GAZAN HAN, merhum, mağfur, âriflerin kutbu, Allah'ın velisi Sultan Mahmud'un -Allah kabrini nurlandırсын- bu türbesinin yapılmasını, şark ve garbın sultanı, büyük hâkan, çok büyük pâdişah, insanların sığınağı-Allah saltanatını devamlı eylesin- (Gazan Mahmud Han) zamanında, zayıf kul, Allah'ın rahmetine muhtaç ve onu dileyen Abdullah oğlu Hoca Nâsır -Allah sonunu hayır eylesin- yediyüzün başı tarihinde emretti».

Kitabede birinci satırda ismi iri harflerle yazılmış, satırın boş kalan sağ ve solu rumilerle süslenerek doldurulmuş ve metin içerisinde de yüksek unvanlarla anılmış bulunan Gazan Han, Cengiz İmparatorluğunun parçalarından olup İran, Irak ve Anadolu'da, hânedandan Hülâgü tarafından kurulan İlhanlı Devletinin büyük hükümdarlarından olup, 1295 (H. 694)-1304 (H. 703) tarihleri arasında hanlık yapmıştır. Kendisinden önceki hanlar zamanının

da idaresi ve maliyesi bozulan devleti düzeltmiş, kuvvetli otorite tesis etmiş ve Moğolların eski dinini bırakıp İslâmiyeti kabul ederek devletin kesin olarak bu dine girmesini sağlamıştır. Ancak Anadolu'ya gönderdiği valileri sık sık kendisine isyan etmiş olduklarından, Anadolu'daki asayişsizlik ve emirlerin halka yaptıkları şiddetli zulüm bunun zamanında da devam etmiştir. Kitabenin yazılmış olduğu 700 H., 1301 M. yılında Anadolu Selçuklu tahtında Feramurz oğlu III. Alaaddin Keykubad bulunuyordu, ama bu dönem Selçuklu sultanları Moğollar elinde oyuncak, kukla şahıslardı. Nitekim konumuz olan kitabede ismi dahi geçmemektedir.

Türbeye yatan ve sultan unvanı ile anılan evliyadan Mahmud hakkında malumat bulamadık. Enteresandır ki Gazan Han'ın da İslâmi ismi Mahmud'tur ve kitabede bu ismi geçmemektedir. Türbeyi yaptıran Hoca Nasır bin Abdullah'ın, I Selçuklu Sultanı II. Mesud'un 1290 yıllarında mâliye işlerine bakan, Moğollar yanında da itibar sahibi olup Gazan'dan önce ilhan olan Geyhatu (İrincin Türçü)'nin yakını bulunan Yavlak Arslan oğlu Hoca Nasıreddin¹² olması ihtimal dahilindedir.

III. Kayseri'nin Sarioğlan İlçesine bağlı Palas Kasabasındaki Çeşme kitabesi.

Kayseri'nin Tuzla gölü kenarındaki ovada bulunan Palas Kasabasında¹³ eski caminin¹⁴ avlu kapısı üzerine sonradan yerleştirilmiş bir çeşme tamir kitabesi bulunmaktadır. Dört satır ve mermer olan bu kitabede :

جدد هذا لعين المبارك
.... لمرضيه العبد الضعيف المحتاج الى رحمة

12 Turan, a.e., s. 603, 604, No. 86.

13 İstanbul Devlet Osmanlı Arşivinde Hicri 906 tarihli ve 33 numaralı Kayseri Tahrir Defterinin 7 ve 107-111. sahifelerinde, Kayseri livasının merkez kazasına bağlı Palas Köyü, divânisi hükmi-pâdişâhi ile Alaüddeve Beğ (Dulkadiroğlu) mülkü olup divânî mülk hâsılı 11888, hassa-i pâdişâh 20000 olarak kayıtlıdır.

14 Hüdavendigâr Akmaydalı, Kayseri Sarioğlan Palas Köyü Camii, Vakıflar Dergisi, XVIII, s. 175-189.

.... محمد بن محمود بن محمد الاتابك المولى

.... فى سنة اثنين و عشرين و سبع ما تة رسمه على بن عزالدين

yazılıdır. Kitabenin bazı bölümleri ve kırık yerleri okunamamıştır. Ancak eksikler isim, unvan ve tarihte bir noksanlık meydana getirmeyecek tâli ifadeler olmaktadır. Okunan kısma göre tercüme şu şekilde olacaktır: «Bu mübarek çeşmenin yenilenmesi Mevlevî Atabek Muhammed'in oğlu Mahmud'un oğlu, zayıf kul, Allah'ın rahmetine muhtaç Muhammed tarafından yediyüz yirmi iki senesinde oldu. (Kitabeyi) resmeden (yazan) İzzeddin'in oğlu Ali'dir».

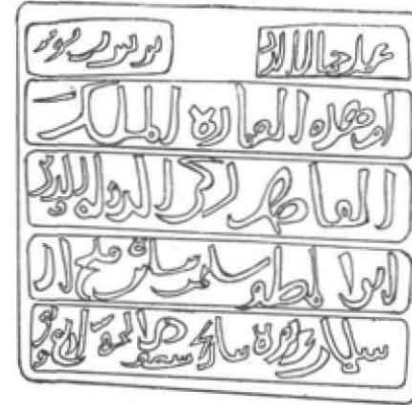
Kitabede çeşmeyi H. 122, M. 1322 yılında yeniden yaptıran Muhammed'in babası Mahmud'dan başka Atabek ve Mevlevî olarak meşhur olan dedesi Muhammed'in de ismi yazılmıştır ki bu şahıs Anadolu Selçuklularının son hükümdarlarından III. Keyhüsrev'e atabek olan Erzincanlı Mecdeddin Muhammed olmalıdır. Daha önce maliye nazırı, vezirlik gibi görevlerde bulunan Mecdeddin, IV. Kılıç Arslan'ın Moğollar ve Pervane Muineddin Süleyman tarafından öldürülmesi üzerine küçük yaşta sultan olan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabekliğine 1274 yılında tayin edildi. O aynı zamanda meşhur Selçuklu devlet adamı Pervane Muineddin Süleyman'ın da damadı idi. Yine Onun Erzincan valiliği ve müstevfiklik yapmış Kutbeddin Mahmud isminde kardeşi de bulunmaktadı idi. Moğollar'a karşı Hatiroğlu isyanına zorla iştirak eden Mecdeddin bu isyanın bastırılmasından sonra Moğolların cezalandırmasından güçlkle kurtuldu. Daha sonra Anadolu'yu Moğollardan kurtarmak için düzenlenen büyük Türk Memluklu Sultanı Baybars'ın Anadolu seferi ve bu sefer sonunda Moğollar'ın, Baybarsla birlik oldular diye başta Pervane Muineddin Süleyman olmak üzere birçok Selçuklu devlet adamını ve çok miktarda günahsız halkı katletmeleri ve böylece de devlet işlerinin karışması üzerine 1277 yılında üzüntü içerisinde Sivas'ta hastalanarak öldü¹⁵. Ancak O'na III. Alaaddin Keykubad ve Gazan Han zamanında da atabeklik görevinin verildiğine dair mevlevî kayıtları bulunmaktadır¹⁶.

15 Turan, a.e., s. 534, 538, No. 53, 541, 556.

16 Ahmed Efîâki, Âriflerin Menkabeleri, Çev. Prof. Tahsin Yazıcı, İst. 1973, C. II, 8/20, s. 242.

Aynı zamanda sâdik bir Mevlânâ mensubu olan Mecdeddin'e Mevlânâ'nın, Onun da Mevlânâ'ya mektupları bulunmaktadır. Onun hakkında kaynaklar çok iyi hesap bildiğini, güzel yazı yazdığını, şiir söylediğini, Arapça ve Farsçaya çok iyi vâkîf ve son derece hayırasever bir insan olduğunu yazarlar. Mevlânâ ona büyük vezir, âdil, melek huylu, ve edîblerin tâcî diye kitap etmiş ve çok dualarda bulunmuştur¹⁷.

Kaynaklarda bu şekilde geçen ve ancak isminde ve hâdiselerde bazı tereddütler bulunan Muhammed Atabekü'l-Mevlevî'nin, Palas Köyü çeşme kitabesinden Mahmud isimli bir oğlu (kardeşinin ismi gibi) ve yine Mehmed (Muhammed) isimli bir de torununun olduğunu öğreniyoruz. Böyle bir çeşmenin burada yapılmasından bu köy ve civarında bunlara ait ya bir tekke gibi eserlerinin bulunduğu veya bu şekildeki eski bir yapıyı ihya etikleri yahut ta buraların o ailenin vakfı olduğunu düşündürmektedir. Bu köye yakın bir yerde, Tuzhisar Sultan Hanı köyünde, eski ve bugün kullanılan Kayseri-Sivas yolu üzerinde I. Alaaddin Keykubad'ın yaptırdığı ve aynı zamanda vakfı olan Sultan Hanı'nın bulunduğunu da burada belirtelim.

Resim 1 — Süleymanşâh Kitâbesi

17 a.e., C. I, s. 58, 5/37, 49, 94, 223, 254; Mevlânâ Celâleddin, Mektuplar, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1963, s. 18, 21, 29, 83, 100, 223, 243, 244, 245.

Resim 2 — Gümenek Gazan Han Kitâbesi

Resim 3 — Palas Köyü Çeşme Kitâbesi